

АЛЬТРУИЗМ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Атабаева Наргис Батировна

Тошкент давлат педагогика университети “Психология” кафедраси
доценти, психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: Мақолада ўзбек халқининг миллий хусусиятларини шаклланишида альтруизмга асосланган хулқ-атвор мотивларининг аҳамияти ва альтруизмнинг миллий қадрият сифатида намоён бўлишининг психологик хусусиятлари таҳлил қилиб берилган. Альтруизм бизни атрофимиздаги инсонларга ёрдам беришига, яқинларимизнинг ва жамиятнинг муаммоларига лоқайд бўлмасликка ундовчи, маънавий камолот даражамизни белгилаб берувчи хулқ-атвор мотивида намоён бўладиган хусусиятдир. Ўзбек миллий ментал хусусиятларидан бири ҳисобланган альтруизм ҳодисаси муқаддас манбалар ва Шарқ алломалари асарларида унга ёндош бўлган футувват илми негизида саховат, ҳимматлилик, мурувват, беминнат ёрдам бериш каби сифатлар талқинида баён қилинган. Бундан ташқари, хориж психологларининг тадқиқотларидаги альтруизм мотивларига асосланган хулқнинг шахс қадриятлар тизими билан уйғунлашишига таъсир этувчи ахлоқий, когнитив, ижтимоий, психологик омилларнинг моҳияти этник хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда тизимлаштирилган. Мақолада ўсмирлик даврида альтруизм ва миллий хусусиятларни намоён бўлишидаги корреляцион алоқадорлик ёш ва гендер жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда эмпирик асосда таҳлил қилиб берилган. Таҳлилий маълумотларасосида илмий хулосалар шакллантирилган ва ўсмирларда альтруизмни миллий хусусият ва қадрият сифатида ривожлантириши учун педагог-психологлар, ота-оналарга педагогик-психологик тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: миллий хусусият, миллий ифтихор, миллий қадрият, альтруизм, меҳрибонлик, масъулиятлилик, мулойимлик, ҳамдардлик.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ АЛЬТРУИЗМА

Атабаева Наргис Батировна

Доцент кафедры «Психология» Ташкентского государственного
педагогического университета, доктор философских наук в области
психологии (PhD)

Аннотация: В статье анализируется значение поведенческих мотивов, основанных на альтруизме, в формировании национальных особенностей узбекского народа и психологические особенности проявления альтруизма как национальной ценности. Альтруизм – это черта характера, которая побуждает нас помогать окружающим, не быть равнодушными к проблемам своих близких и общества, и определяет уровень нашей духовной зрелости. Феномен альтруизма, считающийся одной из узбекских национальных ментальных характеристик, описан в трактовке таких качеств, как великодушие, трудолюбие, доброта, услужливость на основе науки футувват, связанной с ней в произведениях священнослужителей, источников и восточных ученых. Кроме того, в исследованиях зарубежных психологов систематизирован характер нравственных, когнитивных, социальных, психологических факторов, влияющих на гармонию поведения, основанного на альтруистических мотивах, с системой ценностей личности с учетом этнических особенностей. В статье корреляционная связь между альтруизмом и проявлением национальных особенностей в подростковом возрасте анализируется на эмпирической основе

с учетом возрастных и гендерных аспектов. На основе аналитических данных сформированы научные выводы и разработаны педагогико-психологические рекомендации для педагогов-психологов и родителей по развитию альтруизма у подростков как национальной характеристики и ценности.

Ключевые слова: национальный характер, национальная гордость, национальная ценность, альтруизм, доброта, ответственность, мягкость, сочувствие.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF ALTRUISM

Atabayeva Nargis Batirovna

Associate Professor of the Department of «Psychology» of Tashkent State Pedagogical University, Doctor of Philosophy in Psychology (PhD)

Annotation: The article analyzes the importance of behavioral motives based on altruism in the formation of the national characteristics of the Uzbek people and the psychological characteristics of the manifestation of altruism as a national value. Altruism is a character trait that prompts us to help people around us, not to be indifferent to the problems of our loved ones and society, and determines our level of spiritual maturity. The phenomenon of altruism, which is considered one of the Uzbek national mental characteristics, is described in the interpretation of qualities such as generosity, diligence, kindness, and helpfulness based on the science of futuvat, which is related to it in the works of sacred sources and Eastern scholars. In addition, in the studies of foreign psychologists, the nature of moral, cognitive, social, psychological factors affecting the harmony of behavior based on altruistic motives with the personal value system is systematized taking into account ethnic characteristics. In the article, the correlative relationship between altruism and the manifestation of national characteristics in adolescence is analyzed on an empirical basis, taking into account age and gender aspects. Based on the analytical data, scientific conclusions were formed and pedagogical-psychological recommendations were developed for pedagogues-psychologists and parents to develop altruism in adolescents as a national characteristic and value.

Key words: national character, national pride, national value, altruism, kindness, responsibility, gentleness, sympathy.

Кириш. Ер юзида инсоният пайдо бўлибдики, ҳамиша унинг хулқ-атвори, руҳияти, ички ва ташқи оламини ўрганишга бўлган эҳтиёж ва қизиқиш кучли бўлган. Шахс хулқ-атвори ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар олим-уламоларнинг доимий диққат марказида бўлган. Айниқса, миллий тарбия негизида шакллантирилган миллий хусусиятларга катта эътибор қаратилади. Чунки айнан миллий хусусиятлар халқнинг ижтимоий онги, эътиқоди, ахлоқий қарашлари билан боғлиқ равишда унинг хулқ-атворида намоён бўладиган реал ҳодиса ҳисобланади. Шу боисдан барча мамлакатларда ўсиб келаётган ёш авлодни миллий руҳда миллатпарвар, умуминсоний қадриятларга ҳурмат ҳисси билан тарбиялаш доим долзарб масала ҳисобланган.

Барча мамлакатлар қатори ёшларнинг ахлоқий ривожланиши, уларни инсонпарварлик ғоялари асосида миллий руҳда тарбиялаш масаласига Ўзбекистонда ҳам катта эътибор қаратилган. Жумладан, президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан тақлиф этилган мамлакатимизни ривожлантириш ва унинг мустақиллигини мустаҳкамлашнинг стратегик вазифаларида маънан етук, баркамол авлодни ва рақобатбардош кадрларни тайёрлаш ҳамда ижтимоий вазифаларни ҳал этишда жамиятга ёрдам кўрсата оладиган кўнгилли ёшларни тарбиялаш муҳим вазифалардан бири сифатида белгилаб берилган. Мазкур

вазифаларни амалга оширишда “биз асрлар мобайнида шаклланган миллий анъаналаримизга, аждодларимизнинг бой меросига таянамиз”[2] ва бу эса ўсиб келаётган ёш авлодни Шарқона тарбия асосига қурилган умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялашдек катта масъулиятни жамият олдига юкламоқда.

Шарқона тарбия боланинг миллий ўз-ўзини англаши асосида шаклландиган аждодлар қолдирган моддий, маънавий меросдан, ўз халқининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар олдигаги кадр-қиммати, обрў-эътиборидан фахрланиш ҳиссида намоён бўлади. Қолаверса, миллатнинг ютуқлари, обрў-эътибори билан фахрланиш, унинг муаммоларига бефарқ қараб турмаслик, ўз элига, миллатига жонқуяр бўлиш, ўз миллатининг моддий, аънавий меросини асраб-авайлаш, халқ одатлари, анъаналари, кадриятларини ҳурмат қилиши, уларни бойитиши ва такомиллаштириши, ўз миллатига меҳр-мухаббатини амалий фаолиятида намоён этиш ҳар бир ёш авлоднинг муқаддас бурчи ҳисобланади.

Мамлакат келажагининг эртаси бўлмиш ёш авлодни миллий руҳда тарбиялаш, уларда миллий ифтихор, миллий кадриятларга нисбатан ҳурмат туйғусини шакллантириш борасидаги муҳим вазифалар Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрда қабул қилинган УРҚ 406-сонли “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуннинг 5- моддасида давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири сифатида ўз аксини топган. Жумладан, мазкур қонуннинг 3-бандида “ёшларнинг маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига қўмаклашиш”, 6-бандида эса “ёшларни ватанпарварлик, фуқаролик туйғуси, бағрикенглик, қонунларга, миллий ва умуминсоний кадриятларга ҳурмат руҳида, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган, ҳаётга бўлган қатъий ишонч ва қарашларга эга қилиб тарбиялаш” [1] масалаларига алоҳида урғу берилади.

Юқорида келтирилган фикрларнинг ўзиёқ бола тарбиясида миллий хусусиятларни шакллантиришга эътибор қаратишнинг муҳим эканлигини кўрсатиб беради. Шундай экан, ўринли савол туғилади: “ўзбек йигит-қизларининг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезонлар, яъни яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, хушмуомалалик ва мулойимлик, меҳмондўстлик ва мурувватлилиқ каби миллий хусусиятларни ўзида мужассамлаштирган хулқ-атвор қандай мотивлар асосига қурилади?” Бундай хулқ-атвор мотивларини тушунтиришга турлича ёндашувлар мавжуд. Биз миллий хусусиятларнинг шаклланишида альтруистик мотивларнинг аҳамияти ҳақида фикр юритмоқчимиз.

Метод. Психологияда шахс альтруистик хулқ-атвори мотивларини изоҳлаб берувчи турли концептуал ёндашувлар мавжуд. Альтруизм тушунчасига олимлар турли изоҳлар беришган. Жумладан, Дж.Сеглоунинг [4] таъкидлашича, альтруизм – бу субъектнинг ихтиёрий равишда ўзгаларга ёрдам беришга қаратилган эркин ҳаракатидир. В.В.Соловьёв [7] эса альтруизм деганда “бошқа инсонларга нисбатан ахлоқий бирдамлик”ни тушунишни таклиф этади. Н.В.Гришинанинг таъкидлашича, эса “альтруизм – бу шахснинг ўз манфаатларига асосланган бошқа мустақил мотивлардан фарқли равишда унинг асосида ўзгаларга беғараз ғамхўрлик қилиш ва севиш, гуруҳ учун ўзини фидо қилиш, масъулиятни ҳис этиш эҳтиёжи ётади” [4].

Альтруизм мотивларини ўрганишга қаратилган тадқиқотлар барча фан соҳалари доирасида уч методологик йўналишда олиб борилган. Булар:

а) комил инсон хусусиятлари йўналишидаги тадқиқотлар (Шарқ алломалари, файласуфларнинг ғояларига асосланади);

б) ахлоқий хулқ мезони сифатида ўрганувчи йўналиш (Дж.Райт қарашларига асосланади);

в) шахс тараққиётининг энг олий намунаси сифатида тадқиқ этувчи йўналиш (Л.Кольберг ва Т.Лайкон тадқиқотларига асосланади) [5].

Зеро, мазкур йўналишларнинг барчасида альтруизм шахс акмеологик ривожланишининг юқори чўққиси сифатида кўриб чиқилган.

Шахсда альтруизм мотивларини шаклланишига қаратилган тадқиқотларнинг барчасида альтруизм шахс хулқ-атворини тўлиқлигича акс эттирсагина у англандан кадриятлар тизимига айланиши ва шахснинг ҳаёти мазмунига сингиб кетиши мумкинлиги асослаб берилган. Альтруизм кишиларнинг кундалик мулоқот ва фаолиятида ижтимоий-психологик воқелик сифатида намоён бўлиши мумкин.

Рус психологи М.Р.Битянованинг илмий қарашларида [3] эса альтруизм ва конформлик орасидаги боғлиқлик асослаб берилган. Бизга маълумки, конформлик деганда шахс хулқ-атвори ва қарашларини ўзга инсон ёки гуруҳ таъсирида ўзгаришидир. Конформлик шахснинг конформизмга мойиллигини кўрсатиб берувчи шахс хусусиятидир. Конформизм шахснинг гуруҳ ҳаётига, талабларига мослашганлигини кўрсатиб беради. Шунга мувофиқ, шахснинг бирор-бир альтруистик хулқ-атвори намоён қилиши учун гуруҳ ҳам ўз таъсирини ўтказди. Жумладан, гуруҳ томонидан ташкил этиладиган хайрия ишлари, ташкилотчилик ишлари гуруҳ аъзоларининг барчасидан бирдек масъулиятни талаб этади. Агар гуруҳдаги ўқувчиларнинг бирортаси фанлардан ўзлаштиришга қийналаётган бўлса, гуруҳ фаолларидан бирини унга бириктириш орқали гуруҳ аъзоларида масъулият ҳиссини ҳамда альтруистик хулқ-атвори тарбиялаш мумкин. Қолаверса, гуруҳий қарорлар, гуруҳ ичида қабул қилинган талаблар ҳам ўқувчиларнинг хулқ-атворини назорат қилиб турувчи восита бўлиб хизмат қилади.

Ўқувчилар орасида миллий кадриятларни тарғиб қилувчи, уларда альтруистик ҳислар, эмпатия, ижтимоий масъулиятни шакллантиришга қаратилган турли хилдаги маънавий-ахлоқий, хайрия тадбирлар, ўқувчиларни ижтимоий аҳамиятли фаолият соҳаларига йўналтиришни (лойиҳалар яратишга жалб қилиш, волонтерликда иштирок этиш, ижодий фаолиятга жалб қилиш ва бошқалар) кучайтириш, ўқувчиларнинг таълимдаги фаол ташаббусини кўллаб-қувватлаш юқори самара беради. Ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий дунёқарашини шакллантиришга, уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишга қаратилган қатор тадбирлар уларда “жамиятга кераклиги”ни, “улар ҳам ижтимоий фойдали ишга яроқли экани”ни ҳис этишга имконият яратади.

Альтруизм шаклланиши, ривожланишига оид ижтимоий-психологик ёндашувда эса асосий эътибор ўқувчиларда барқарор альтруистик установкаларни шакллантиришга қаратилган. Ижтимоий-психологик ёндашув куйидаги моделларни ўзида мужассамлаштиради.

“Юқори тафаккур ва кучли Эго” – орқали шахс установкаларини “Мен”дан “Биз”га айлантиришга эътибор қаратилади. Д.Батсоннинг фикрича, шахснинг ахлоқий қарашлари, эътиқоди гуруҳ манфаатлари билан бирлашса, унинг кадриятлар тизимида ҳам ижтимоий маъқулланган сифатларни ўрни ортиб боради [6]. Бунда албатта, гуруҳ мураббийси, педагогларнинг ўрни муҳим. Педагог ўқувчилар жамоасини уюштира олиши, уларда ижтимоий масъулиятни оширишга қаратилган топшириқларни бериши, ўзининг интеллектуал имкониятларини ишга солган ҳолда гуруҳ ва ўқувчининг ижтимоий манфаатларини бирлаштира олиши лозим.

“Авторитетга асосланган ижтимоий модел” – бунда педагог ўзининг касбий ва шахсий сифатлари билан ўқувчиларга намуна бўла олиши лозим. Тадқиқотлардан маълум бўлишича, шахсдаги альтруизм каби ижтимоий маъқулланган хулқ-атвор шакллари тарғиб этилган маъруза, видеоконференция, консультация маълумотлари инсонга тезроқ таъсир этади ва тез ўзлаштирилади. Таълим жараёнида ўқувчиларни мушоҳада қилишга, уларнинг билиш фаоллигини оширишга, ахлоқий дунёқарашини шакллантиришга қаратилган

муаммоли топширикларни кўйилиши ўқувчида альтруистик хулқнинг ички психологик механизмлари ҳисобланган эмпатия, рефлексия, ижтимоий перцепция, масъулият ҳиссининг ривожланишига хизмат қилади.

“Шахс эътиқоди” – бунда асосий эътибор шахсни жазолаш ёки рағбатлантиришдан қочишга қаратилади. Ушбу моделнинг моҳиятига кўра, шахс томонидан амалга оширилган ҳар қандай хулқ рағбатлантиришларни кўзда тутмаслиги, балки шахснинг ички эътиқоди, дунёқараши каби ички мотивлар билан боғлиқ бўлиши лозим (Сэм Левенсон, Джорд Гэллап). Шунга мувофиқ равишда ўқувчиларда маънавий, ахлоқий онгни таркиб топтириш учун таълимий-тарбиявий таъсир ўтказиш муҳим аҳамият касб этади. Шахсга йўналтирилган таълимнинг ушбу моделида ўқувчилар гуруҳида соғлом рақобатни шакллантириш, муваффақиятга интилиш мотивацияси ва шу билан боғлиқ шахс хусусиятларини ривожлантириш орқали шахсда альтруистик хулқни тарбиялаш кўзда тутилади.

Ўқувчи ёшларда миллий хусусиятлар ва альтруизм орасидаги боғлиқликни ўрганишни жоиз деб билдик. Тадқиқотимизда Тошкент шаҳри Сергели туманидаги 304-сонли, Бухоро вилояти Бухоро шаҳридаги 13-сонли, Наманган вилояти Наманган шаҳридаги 60-сонли умумий ўрта таълим мактабларининг 232 нафар 6 ва 8 синф ўқувчилари иштирок этди. Синалувчиларда О.Ф.Потемкина томонидан ишлаб чиқилган “Альтруизм-эгоизм” шкаласи бўйича шахснинг ижтимоий-психологик установакаларини диагностика қилиш ва В.М.Чумаковнинг “Шахс иродавий хусусиятлари” сўровномаларининг миллий муҳитга мослаштирилган вариантдан фойдаланилди. Бунда дастлаб ҳар қандай хулқ мотивлари ижтимоий-психологик установакаларга асосланишини ҳисобга олиб, ўқувчиларнинг альтруистик установакалари аниқлаштирдик. Шундан сўнг ўзбек миллий ҳарактерига хос бўлган хусусиятларни В.М.Чумаков томонидан таклиф этилган сўровномада келтирилган хусусиятлар ичидан ранжировка қилиб олиб, уларнинг ўқувчиларда намоён бўлиш жиҳатларини альтруизм билан статистик корреляцияси таҳлил қилинди. Бунда ўғил ва қиз болаларнинг натижалари алоҳида таҳлил этилди ва олинган натижалар куйидаги биринчи жадвалда келтирилган.

1 -жадвал.

Ўқувчилардаги миллий хусусиятлар ва альтруизм орасидаги боғлиқлик

№	Шахс хусусиятлари	Ўсмир ўғил болалардаги альтруистик установакалар	Ўсмир қиз болалардаги альтруистик установакалар
1	Масъулиятлилиқ	0,62*	0,35**
2	Ташаббускорлик	0,54**	-0,09
3	Меҳрибонлик	0,10	0,64*
4	Мустақиллик	0,62*	0,07
5	Матонатлилиқ	0,85**	0,09
6	Қатъиятлилиқ	0,14	0,24
7	Мулойимлик	0,01	0,81*
8	Ҳамдардлик	0,72*	0,50**
9	Самимийлик	0,01	0,082
10	Итоаткорлик	-0,04	-0,06

Биринчи жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, ўғил ва қиз болаларнинг натижалари орасида катта аҳамиятли фарқлар кўзга

ташланмаган. Лекин шунга қарамасдан, айрим шахс хусусиятларининг шаклланганлик даражаси ва альтруизм орасидаги боғлиқликни намоён бўлишида миллий ижтимоий стереотипларнинг ўрни сезилган. Бундан ташқари, ўсмирлик давридаги қиз ва ўғил болалар ўзининг “катта Менини” тасдиқлаш учун жамиятдаги ижтимоий маъқулланган хулқ моделларини ўзлаштириб, уларни амалда қўллашга урина бошлайдилар. Бизга маълумки, оилада азал-азалдан қиз болаларда атрофдагилар учун қайғуриш сифатларини ва уларда “меҳрибон она, ғамхўр умр йўлдоши” тимсолини тарбиялашга асосий эътибор қаратилган бўлса, ўғил болаларда эса мардлик, қатъиятлик сифатларини шакллантиришга урғу берилган. Айнан тарбиядаги мана шундай миллий дифференциал ёндашув тадқиқот натижаларимизда ўз аксини топган.

Энди ҳар бир хусусиятнинг альтруизм билан боғлиқлик жиҳатларини таҳлил қилсак. Масъулиятлик ўзбек миллий хусусияти сифатида ҳам қиз болаларда, ҳам ўғил болаларда альтруизм билан статистик аҳамиятли боғлиқлиги аниқланган. Масъулиятлик бирор иш натижаси, оқибати учун бўлган жавобгарлик ҳисси юқори бўлган шахслар хос хислатдир. Масъулиятилик ҳисси инсон ҳаётида олдига қўйган мақсадларини амалга ошириш учун етакчи ўринни эгаллаб, у инсондаги муҳим эҳтиёжни — жамиятда яшаш ва мақсадга эришиш, ўзини шахс деб ҳисоблаш билан боғлиқ эҳтиёжини қондиради. Мазкур икки ўзгарувчи орасидаги боғлиқлик ўсмирнинг жамият ва ёрдамга муҳтож кишилар олдида масъулиятни ҳис этса, альтруистик хулқ-атворни намоён этади деганидир. Натижалар шунини кўрсатдики, ўғил болаларга қараганда қиз болалардаги масъулиятлик альтруизм билан барқарорроқ корреляцияга эга.

Ташаббускорлик шкаласи билан альтруизм орасидаги корреляция ўғил болаларнинг натижаларида чиққан. Ўғил бола ўсмирлардаги ташаббускорлик одатда теварак-атрофдаги шароит ҳамда ижтимоий ҳаёт талабларини эпчиллик моҳирлик билан ҳисобга олиш ва кўпинча келажакни янгиликни олдиндан кўра билиш қобилияти билан бир вақтда намоён бўлади, бу эса ўсмирни альтруистик уринишларни амалга оширишига сабаб бўлади. Ташаббускор киши шахсий ҳаётида ҳам, ижтимоий фаолиятида ҳам вазият ва турмуш талабларини ҳисобга ола билади, шу билан бир вақтда ҳам шахсий ҳаётдаги ҳам жамият ҳаётидаги муаммоларни ҳал қилишда, қўйилган вазифаларни амалга оширишда фаол иштирок этади. Бундай ўсмирда ўзгаларга беғараз ёрдам бериш ҳисси ҳам юқори бўлади.

Меҳрибонлик қалбдаги юмшоқлик, виждонда сезгирлик ва ақлда ўткирликдир. Меҳрибон қалб бошқаларга ачинади, улар учун азобланади, уларга раҳм қилади, ғам ва азият кўз ёшларини аритади. Қиз болалар табиатан туғилгандаёқ унда оналик инстинкти ва фарзандларига, биологик насл ҳақида ғамхўрлик қилишга маъсулдирлар. Ўзбек халқида доимо аёллар хонадоннинг ҳамшираси, бош ошпази, тарбиячиси ва далда берувчи дардқоши сифатида тарбия бериб келинган. Шу боисдан ҳам меҳрибонлик хусусияти ўғил болаларга нисбатан қиз болаларда устунроқдир.

Мустақиллик бу шахснинг ўз хулқ-атворини шахсий қарашлари ва эътиқодига буйсундириши билан боғлиқ иродавий хусусиятдир. Ўғил болаларда ўз ҳаракатларнинг тўғрилигига, мақсадга мувофиқ эканлигига ва зарурлигига ишонч ҳосил қилиш орқали альтруизмга мойилликни намоён этиш бироз юқорироқдир. Оилада тарбия беришда ўғил болаларни қиз болаларга нисбатан ўз фикрига эга, яқинлари учун жавобгарликни зиммасига оладиган, оиладаги муҳим қарорларни қабул қилишда “йигит сўзидан қайтмас” қабилда ўз сўзига, фикрига эга инсон бўлиб вояга етишларига эътибор қаратилади. Натижада ўғил болалар мураккаб вазиятларда мустақил қарор қабул қилиш орқали интенсив равишда рационал альтруистик ҳаракатларни амалга оширишга мойилроқ бўладилар.

Матонатлик мақсадга интилишдаги тизимлик ва қатъийликни ёки

қарашлардаги собитқадамликни англатувчи миллий хусусиятдир. Матонатлилик инсоннинг мақсадга ва муваффақиятга интилиши мотивациясининг юқори эканлигини аңлатади. Матонат ўзида мотивлар кураши ва ирода кучини бирлаштиради. Ўзбек халқи барча замонларда ўзининг матонатлиги билан тахсинга сазовор бўлган. Айниқса, уруш йилларида ўзбек аёллари ўзининг юксак матонати ила ҳақиқий қахрамонга айланган бўлсалар, ўзбек ўғлонлари жанг майдонидаги дахшатлар олдида “сув келса симириб, тош келса кемириб” ўз сабр-матонатларини намоён этганлар. Мазкур хусусият ўғил болаларда доминантроқ характерга эга бўлиб, у альтруистик хатти-ҳаракатларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Бу хислат ўғил бола ўсмирнинг мақсадга етиш йўлида қандай қийинчилик ва тўсқинликлар бўлишидан қатъий назар шу мақсадга эришишида ўз ифодасини топади. Матонатли ўсмирлар бошлаган ишларини ҳамиша охирига етказа биладилар. Улар ўзларига нисбатан ҳам бошқа кишиларга нисбатан ҳам талабчан бўладилар. Айнан шу хислат альтруистик хатти-ҳаракатларни содир этишга ҳам таалуқлидир, яъни матонатли ўсмирлар ўзгаларга беғараз ёрдам берар эканлар бошқалардан ҳам худди шундай ҳаракатларни талаб этадилар.

Навбатдаги хусусиятимиз мулойимликдир. Мулойимлик - бу ҳиммат билан мурувватдир. Мулойим одам ўз ҳиммати ва муруввати баробарида қадрланади. Мулойим кишида инсоф ҳам, диёнат ҳам, эътиқодга содиқлик ҳам, виждон ҳам, садоқат ҳам – ҳамма-ҳаммаси бўлади. Мулойимлик инсоннинг инсонлигини билдирадиган омилдир. Мулойим бўлмоқ кўнгилдаги энг ардоқли фикрларни, энг ноёб ҳис-туйғуларни, энг эзгу ниятларни одамлар билан баҳам кўрмоқлик ҳисобланади. Айнан мана шундай мулоқот маданиятида намоён бўлувчи, ғамга ботган кишини ўзининг мулоқотдаги муруввати билан кўнглини кўтаришни назарда тутувчи хусусият қиз болаларда альтруизмга мойилликни оширишда устунроқ эканлиги аниқланди. Бунинг ҳам асл илдизлари оилада қиз болаларни ҳушмуомала, меҳрибон, мулойим қилиб тарбиялашга қаратилган установакалар билан боғлиқдир.

Ҳамдардлилик ўзгаларнинг қайғуси, ғамига шерик бўла олиш хусусияти. Ҳамдардлик ҳисси бизни ҳамиша ёрдам беришга ундайди. Шу боисдан ҳам, ҳар иккала гуруҳ синалувчиларимизда ҳам ҳамдардлик ва альтруизм орасида аҳамиятли боғлиқлик кузатилган. Бироқ қиз болаларнинг натижалари шуни кўрсатмоқдаки, уларда ўғил болаларга қараганда ҳамдардлик ҳисси ва альтруизм орасидаги боғлиқлик барқарорроқ характерга эга экан. Бунинг асл сабабини оиладаги тарбия усули ва жамиятдаги ижтимоий кутувлар билан боғлаш мумкин. Чунки, одатда ўғил болалардан ёшлигиданоқ мустақил, мард, жасур, ўз ҳиссиётларини бошқара билиш талаб этилади. Бу эса ўз навбатида улардаги шахсий ҳиссиётларини ошкор этиш имконини чеклайди. Шу боисдан, ўғил болаларда ўзгаларга ҳамдардлик кўрсатиш ошқора ҳолда кузатилмайди, лекин шунга қарамай улар ич-ичларидан азобланаётган инсонга нисбатан эмпатияни ҳис этадилар. Қиз болалар эса мутлақо бунинг аксидир, яъни улар ҳеч қачон ўз ҳиссиётларини ошкор этишдан уялмайдилар. Шу жумладан, ўзгаларга ошқора ҳамдардлик билдириш, атрофдагиларнинг ғамларига қайғуриш улар учун хосдир. Қолаверса, жамиятнинг аёлларга нисбатан ижтимоий кутувлари ҳам, яъни меҳрибон она, яхши тарбиячи бўлиш ва бошқалар улардан айнан ҳамдардлик ҳиссини талаб этади.

Ўсмир ёшидаги синалувчиларимизнинг ҳар иккала гуруҳида қатъиятлилик, самимийлик, итоаткорлик каби миллий хусусиятлар билан альтруизм орасида аҳамиятли корреляцион боғлиқлик аниқланмади. Қатъиятлилик шахснинг ҳиссий-иродавий соҳаси билан боғлиқ бўлган миллий хусусият ҳисобланиб, шахснинг ўз қарашларида собитқадамлигини, ўз-ўзини бошқара олишини, мақсад сари интилувчанлигини аңлатади. Ўсмирлик даврида қатъиятлилик кўпроқ эмоционал фонда намоён бўлади ва шу боисдан ҳам айнан ўсмирлик даврида альтруизм билан аҳамиятли корреляция бермаган.

Самимийлик эса коммуникатив жараёнларда намоён бўлувчи миллий хусусият

ҳисобланади. Унинг негизда шахсларнинг бир-бири билан очик, ҳолисона муносабатлари ётади. Аслида самимий инсонларда ижтимоий перцепция даражаси яхши тараққий этганлиги боис, улар альтруизмга мойил бўладилар. Бироқ, ўсмирлар шахслараро муносабатларда самимийликдан кўра “Мен”нинг тан олинши эҳтиёжини устун қўганликлари боис мазкур икки ўзгарувчи орасида корреляция аниқланмаган.

Итоаткорлик хусусияти табиатан ўзбекларга хос. Итоаткор инсонлар ҳамма давраларда фақат мақтовларга сазовор бўладилар. Лекин ҳаддан ортиқ итоаткорлик кишининг мустақиллигини, ташаббусини чегаралаб қўяди. Ўсмирлик даврида эса “мустақиллик”, “катталиқ” ҳисслари интенсив равишда шаклланишини ҳисобга олсак, альтруизм ва итоаткорлик орасида ижобий статистик аҳамиятли боғлиқлик аниқланмаганлиги табиий ҳол ҳисобланади. Ҳаддан ортиқ итоаткор шахс ўз ташаббуси билан кимларгадир ёрдам қўлини чўза олмайди, чунки унинг ўзи кимларнингдир қўллаб-қувватлашига, йўл-йўриқ кўрсатишига муҳтождир.

Юқоридаги таҳлиллар асосида хулоса қиладиган бўлсак, ўсмирлик давридаги ўғил ва қиз болалардаги альтруизм мотивлари миллий гендер стереотиплар таъсирида намоён бўлишига қарамай, асосий мақсад “Мен”га позитив муносабатни шакллантириш ва ўз-ўзига баҳони оширишга, миллий кадрятлар доирасида қаракатланишга қаратилган бўлади.

Хулоса. Юқорида келтирилган таҳлилий маълумотларимиз асосида қуйидаги хулосаларни шакллантирамиз:

1. Миллий хусусиятлар шахснинг муайян миллатга тегишли эканлигини аниқлаш, миллатнинг дунёқарши ва эътиқодини ўзида мужассамлаштирган этник жиҳатларидир. Шарқ халқларининг миллий хусусиятлари қаторига альтруизм мотивларига асосланган хушмуомалалиқ, саховатлиқ, муруватлиқ, бағрикенглиқ, бошқаларга ғамхўрлик қилиш, ижтимоий маъсулиятлиқ, ўзганинг дардига ҳамдард бўла олиш каби жиҳатларни киритиш мумкин.

2. Муқаддас манбаларда ва Шарқ мутафаккирларининг шахс камолоти, хулқ-атвори ҳақидаги педагогик-психологик қарашларида моҳиятан миллий хусусиятлар негизда шаклланган альтруизм ҳодисасига ёндош сифатлар тавсифланади. Жумладан, муқаддас манбалар (Авесто, Қуръон, ҳадис) ва Шарқ алломалари (Беруний, Форобий, Ибн Сино, Юсуф Хос Хожиб, Кайковус, Навоий, Кошифий, Авлоний) асарларидаги альтруизмнинг шарқона тавсифи футувват илмида эзгулик, яхшилиқ, саховат, муруват, сахийлик каби ижобий хулқ-атвор элементлари талқинида батафсил таҳлил қилиб берилган.

3. Ўсмирлик давридаги ўғил болаларда альтруизм масъулиятлиқ, ташаббускорлик, мустақиллик, матонатлиқ, ҳамдардлиқ хусусиятлари билан, қиз болаларда эса масъулиятлиқ, меҳрибонлик, мулойимлик, ҳамдардлиқ хусусиятлари билан боғлиқ равишда намоён бўлиши аниқланди. бунда альтруизм ўғил болаларда кўпроқ амалий ҳаракатларда намоён бўлувчи хусусиятлар билан, қиз болаларда эса эмоционал ҳолатларда намоён бўлувчи хусусиятлар билан боғлиқ равишда юзага чиқади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни ЎРҚ-406 / <http://lex.uz>
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон 2017. Б.48.
3. Битянова М.Р. Социальная психология. 2е издание дополненное и переработанное. -М.: Питер. 2008, С.162-167
4. Ильин Е.П. Психология помощи: Альтруизм, эгоизм, эмпатия. - СПб.: Питер 2013. С.254 - 261.
5. Кравченко С. Предвосхищение. Том 2. Словарь с комментариями. М.: ЛитРес, 2018. 465 с.
6. Креч Д, Кратчфилд Р, Ливсон И. Нравственность, агрессия справедливость // Элементы психологии. М: 1992.
7. Соловьёв В.В. Оправдание добра // В.В.Соловьёв Соч в 2 тт Т.1 М.: Мысль 1988 С. 152-169